

A Kárpát-medence olyan kincset őriz - és ezzel lehetőségek sokaságát is-, amit még csak nagyon kevesek ismernek.

A Csörsz-árok földrajzi elhelyezkedése

A Csörsz-árok egy sánc-árok rendszer minden bizonnyal a Kárpát-medence legnagyobb építménye. Építői hatalmas munkát végeztek, mintegy 15 millió köbméter földet mozgattak meg, jelentősége túlmutat a mai ismertségén és elfogadottságán. A Dunakanyarból indul, végigfut az Észak-Alföldön, majd Délre fordul, Debrecen után kilép a mai országhatáron és Nagyvárad, Arad, Temesvár, Versec érintésével az Al-Dunáig ér. Helyenként párhuzamos szakaszokból áll. Dunakeszitől Kisköréig Kisárok vagy Csörsz-árok, Csánytól Oslárig Csörsz árka, a Tiszántúlon Ördög árok, Temesvár környékén pedig Római sánc néven emlegetik. A teljes árokrendszer hossza 1260 km, mai szélessége 4 – 10 m között változik, mélysége 1,5-3 m a jelenlegi szinttől mérve. A megmaradt sáncok kb. 2 méter magasságúak. (6.)³⁰³ A sánc Ny–K irányú szakaszán (Dunakanyar – Debrecen, Újfehértó) az árok a sánc északi oldalán, míg az É–D irányú (Debrecen – Al-Duna) esetén a keleti oldalon található. Nem csak hossza, hanem ősi volta is kiemelkedővé teszi. (14)³⁰⁴

Állapota

Az 1500 évig jól látható földmű főleg a hatvanas években, a nagyüzemi mezőgazdálkodás, a nem okszerű erdőgazdálkodás miatt és a vízszabályozási munkák során jelentős károkat szenvedett. (11.)³⁰⁵

A sánc ma már nem minden helyen követhető nyomon egyértelműen, egyes szakaszok megsemmisültek, az idők folyamán betemetődtek, beszántották, így csak talajfúrásokkal, kartográfiai módszerekkel, légi- és űrfelvételek segítségével lehet következtetni a nyomvonalra. (5.)³⁰⁶

A Csörsz-árokra fellelhető néhány, ma is jól látható szakasza: Alag, Kerepes és Mogyoród, Gödöllő és Valkó között, Jászfényszaru, Kisköre, Jászárokszállás, Csány, Visznectől Tarnabodig, Dormánd, Erdőtelek, Debrecen (Nagyerdő), Arad, Temesvár térségében. (8.)³⁰⁷

Milyen célból épülhetett?

A régészek szerint a Csörsz-árok római irányítással épült szarmata sánc-árok rendszer és a Római Birodalom elővéd vonala volt. Más vélemények szerint határoló vonal, úthálózat része lehetett, vízvezető árokkal vagy vízrendezést szolgálhatott. Egyéb elképzelések is övezik Csörsz árkat, mint pl. hogy energiavonalban van, vagy hogy a Halley-féle egyetlen szárazföldi deklinációs vonallal esik egybe, esetleg szakrális jelentősége van, vagy határvonal lenne. Kutatócsapatunk nem kíván állást foglalni a keletkezés elméletekkel kapcsolatban.

³⁰² Ph.D. egyetemi docens, Szent István Egyetem, Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar, Környezettudományi Intézet, Víz- és Hulladékgazdálkodási Tanszék
szekely.zsuzsanna@mkk.szie.hu, dr.szekely.zsuzsanna@gmail.com

³⁰³ 6. Bernát Péter (2005): A Csörsz-árokrendszer és a római biztonság-katonapolitika a IV. században a Közép-Duna-medencében. Bp. (szakdolgozat) 96 p.

³⁰⁴ 14. Harkányiné Székely Zsuzsanna szerk. (2010): Csörsz-árok Pannónia Print Kft. Bp. 16 p.

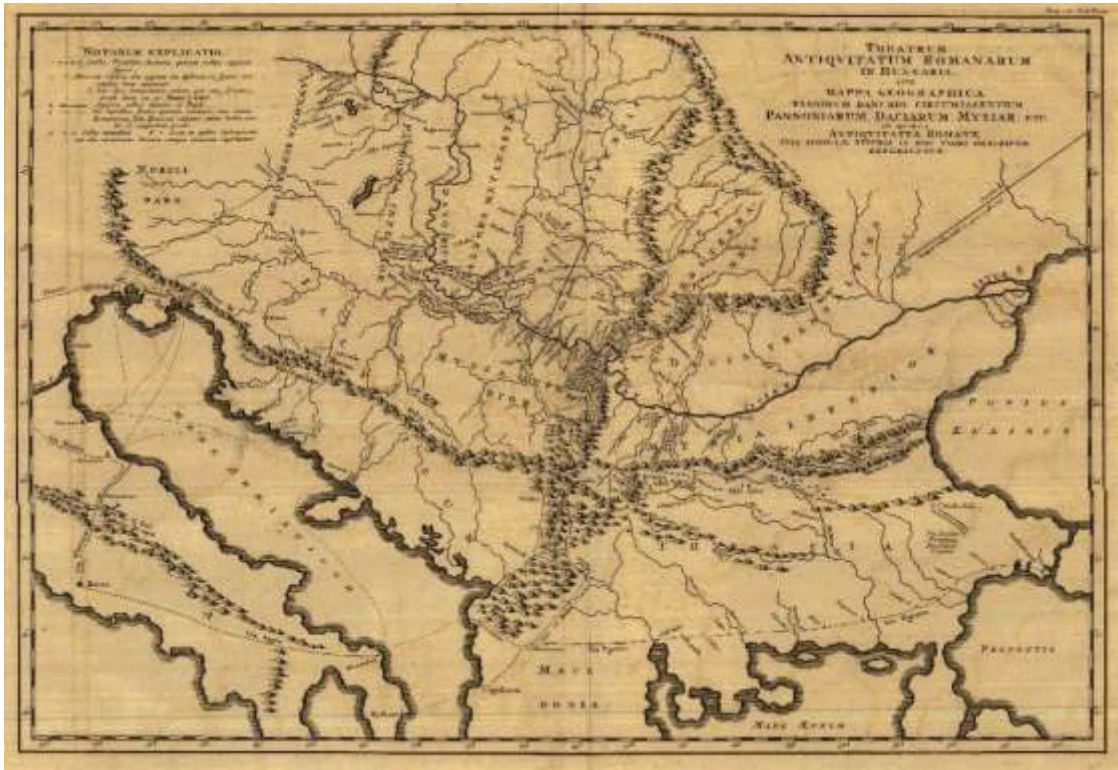
³⁰⁵ 11. Harkányiné Székely Zsuzsanna– Benő Dávid– Prunner Andrea– Katona Andrea (2008.c): A Csörsz-árok In: Gödöllői Szolgálat XVII. évf. 36. sz. 8. p.

³⁰⁶ Benő Dávid (2008): A Csörsz-árok térinformatikai rekonstrukciója a Gödöllő- Valkói szakasz példáján. Gödöllő (szakdolgozat) 57 p.

³⁰⁷ 8. Farkas Kristóf Vince (2010): Szarmata sánc-árokrendszer környezetgazdálkodási – turisztikai feladatai és a védetté nyilvánítás folyamata Gödöllő (szakdolgozat) 58-59 p.

Véleményünk szerint bármikor és bármilyen céllal épült is, csaknem minden korban felhasználták valamire. Ahogyan láttunk példákat vízvezetésre az árok segítségével, vagy ahogyan vasúti sín felfektetésre, útépitésre, helyenként pedig birtokhatárra használták az idők során.

Marsigli római maradványokat ábrázoló térképén a Csörsz-árok Via Iarca Fossa et ager constructa névvel van ellátva: árokból és sáncból épített Iarca út (1. ábra).

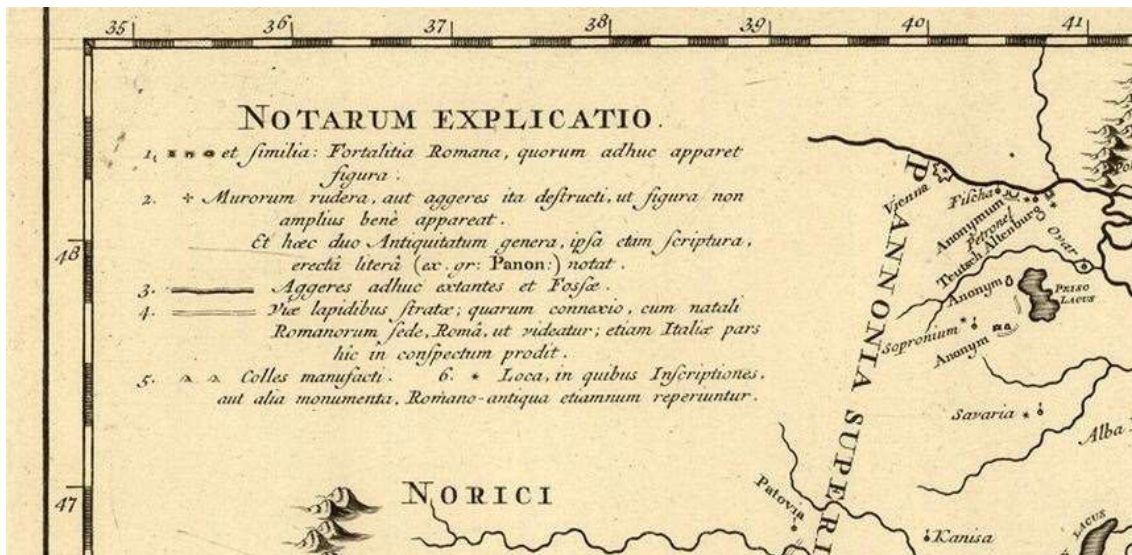
1. ábra Marsigli: A Magyarországon található római régiségek helyét feltüntető geográfiai térkép (a Csörsz-árkos) térképe (1726) *Theatrum Antiquitatum Romanarum in Hungaria sive Mappa Geographica Regionum Danubio circumjacentium Pannoniarum, Daciarum, Mysiar: etc. in quibus antiquitates romanae suis singulis figuris in hoc tomo descriptae reperiuntur* (Duna Múzeum, Esztergom)

Jelkulcsában a következő magyarázatokat találjuk: (7.)³⁰⁸

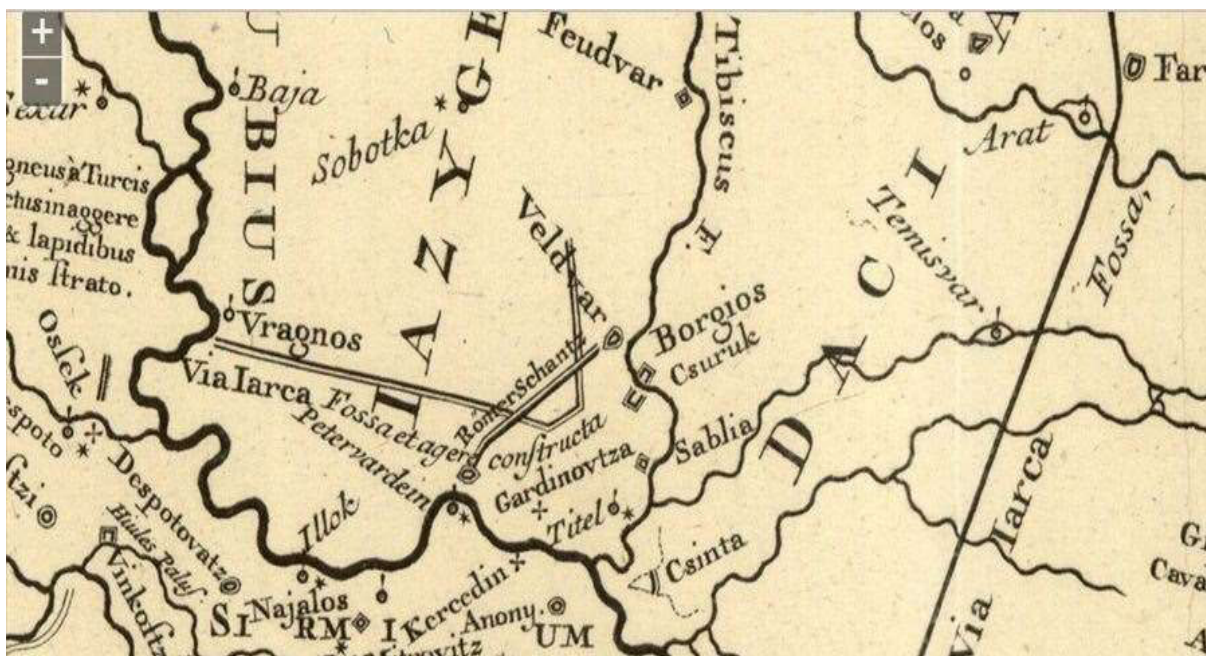
1. - azon római erődítményeket, amelyeknek még maradványai láthatók;
2. - azoknak a falaknak vagy sáncoknak a romjait, amelyek annyira lepusztultak, hogy már szerkezetük nem látható;
3. - még kiemelkedő sáncokat;
4. - kőből épített utakat - azoknak a római központtal való összeköttetését is;
5. - kézzel épített halmokat;
6. - valamint az olyan helységeket, amelyekben feliratok vagy más római emlékek még megtalálhatók.

Marsigli jelmagyarázatának 3. és 4. pontja alapján a Csörsz-árok egyetlen vastag vonalas ábrázolásával nincs a sánc vagy út kategóriákba besorolva. A via elnevezés mégis az utóbbira enged következtetni. Itt jegyzem meg, hogy a történelmi térképeken útként ábrázolják a Csörsz-árkot, míg a színes mondavilága mindig a vízhez kötődik.

³⁰⁸ 7. Deák Antal András (2006): A Duna fölfedezése. Bp. 66 p.

2. ábra Marsigli térképének jelkulcsa

3. ábra Közelkép a Csörsz-árok és a római sánc ábrázolásáról

Célkitűzés

Célunk, hogy az összes vonatkozó adatot összegyűjtve egyetlen térinformatikai rendszerbe részben közös platformot teremtünk a különböző szakembereknek és közös gondolkodásra serkentjük őket, részben átmentsük az utókornak az elképzeléseket.(12.)³⁰⁹ A megmaradt szakaszokért pedig folyamatosan, több szinten küzdünk (védeltségi fokozat erősítése, közkinccsé tétel előadásokkal és kiállításokkal, minden korosztály számára). Elvünk szerint: „Csak az védhető meg, amit szeretünk; csak azt szerethetjük igazán, amit ismerünk.”

Védeltségi fokozata

A természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény oltalma alá vonja az arra érdemes természeti értékeket és területeket, így a földvárakat is. Egyesek a földvárakhoz sorolják ezt a kulturális

³⁰⁹ 12. Harkányiné Székely Zsuzsanna– Benő Dávid– Prunner Andrea– Katona Andrea (2008.d): A Csörsz-árok környezeti rekonstrukciójának előkészítése térinformatikai módszerekkel In: Tájékológiai Lapok VI. évf. 1-2. sz. 181-196. p.

történelmi örökségünket, eszerint 'ex lege', vagyis elvi védettséget élvez ebben a törvényben Magyarországon. (<http1>)³¹⁰

Ugyanakkor a feltehetően egykoron hasonló funkciót betöltő és szintén a rómaiakhoz köthető skóciai Antoninus-fal a Hadrianus fallal együtt ma már a Világörökség részét képezik, és a kulturális- és örökségturizmus fontos célpontjai.(9.)³¹¹

A Római Birodalom határvonala egyedülálló régészeti műemlék együttes, melynek egyes szakaszai különböző időpontokban kerülnek felterjesztésre az UNESCO Világörökség listája kiemelkedő egyetemes értéket képviselő helyszínei közé. A Magyarország területén is áthaladó dunai Limes, a ripa Pannonica hazánk világörökségi nevezésének alapja. Ennek a vonalnak szerves része lenne a Csörsz-árok, mint elővédvonal.

A tervezett Csörsz-árok tanösvényünk

Történelmi kulturális örökségünk a jövőben a Kárpát-medence fontos gazdasági katalizátora lehet. Egy szakasz rekonstrukciója lenne az elsődleges cél, amihez tanösvény vezetne. Anyagi lehetőségek hiányában első lépésként egyelőre virtuális tanösvényt készítettünk a világhálóra (4-7. kép).

A tájékoztató táblákon először köszöntjük a látogatókat, körvonalazzuk, hogy hol halad a tanösvény, milyen hosszú, hol találhatóak az információs táblák, majd részletesen bemutatjuk a kort, amiben a feltehetően védmű épült, az építőket, a rómaiakat és a szarmatákat, azt is, hogy milyen örökségeket hagytak ránk. Kitérünk a helyi védett fauna és flóra értékekre is.(13.)³¹²

Bemutattuk egy virtuális tanösvény készítés lehetőségeit is három nehézségi fokozatban, ami sokak számára teheti lehetővé, hogy bárhol és bármikor elkészíthessék a lakóhelyükön, vagy annak közelében található értékek bemutatását a világhálóra, ami megelőzheti egy valóságos tanösvény kialakítását.

A tanösvény közelébe pihenőt, éttermet, ajándékboltot, történelmi élmény- és kalandparkot érdemes tervezni, így osztálykirándulások, egyesületek és általában a történelmi turizmus célterülete lehet.

³¹⁰ <http://w3.mkk.szie.hu/files/2010/09/magyarhirlap.pdf> 2010. október 14.

³¹¹ 9. Harkányiné Székely, Zsuzsanna–Benő, Dávid–Prunner, Andrea–Katona, Andrea (2008.a): Geoinformational archeological application (Csörsz-ditch). In: Bulletin of Szent István University, Gödöllő, 93-99. p.

³¹²13. Harkányiné Székely, Zsuzsanna–Benő, Dávid–Petyerák, Viktor–Varga, Viktor–Váradyné Bagi, Katalin (2009): Designing virtualtrails. In: Bulletin of Szent István University, Gödöllő, 76-89. p.

Tervezett tábláinkból

1. A római kor

Pannonia római provinciát Kr. i. 10-ben alapította meg Augustus császár. Az új provinciában számos beemeltől kelta törzs élt, melyek azonban idővel beibadtak a birodalmi népességbe. A római terjeszkedés központja Emona (a mai Ljubljana, Szlovénia fővárosa) volt, itt államosították az első római légiók. A provincia irányításának központjává később Carnuntum (a mai Austria területén elhelyezkedő Pettenau) és Deutsch-Wagram-Altenburg közötti területen található város, Aquincum (Óbuda, Móra, Sztárum és Postovo) vált.

Mit hagytak ránk?

Magyarországi területén először a rómaiak gyártottak téglát.

A tizenkét hónapot és a hét napját.

űthálózatok (pl. Borostyán út)

Feltárt római kori **vízlelő erődök** (Dunaszerkesztő, Kálld, Hosszúhátúty Csérkút, Kövölgyszállás, Zengővárkony Síkkő, Komló, Nagybarázdny).

Pécsen, az **őkevesztény temetőt**, 2000-tól a Vízvárikereszt része.

Továbbá: szőlőtermesztés, köbányául szolgáló városokat pl.: (Bibicet, építészeti a reneszánsz, barokk, klasszicista stílusban köszönt vissza. (pl.: Hp. Magyar Nemzeti Múzeum.)

107-ben Traianus császár Daciát is meghódította, 108-ban pedig Pannoniát két részre osztotta: Felső-Pannoniá (Pannonia Superior) központja Carnuntum, Alsó-Pannoniá (Pannonia Inferior) pedig Aquincum lett. Hadrianus volt Pannonia Inferior első helytartója, ő lett később a császár. Marcus Aurelius alatt a markomannó háborúk során a szarmai hátrálás nagy szerepe volt, Pannonia provincia gyakran aláesett szarmai támadásnak a II. és III. század során.

A gyarmatosság első jeleitük a 378-es hadrianopolis csatát tekinthetjük, amikor a rómaiak seregeiket szennedték az osztrigotoktól és a magyotoktól, 433-ban pedig végleg feladták Pannoniát a rómaiak, teer engedse a hunoknak.

2. A szarmaták

A szarmaták tróni nyelvű lovasnómád népe a Volga tőlelmi és a déli-eresz sárvíperől indába akkor szállta meg az Alföldet, amikor a rómaiak birodalmukba esztóhták a Dunától, Pannonia provinciát. A szarmaták közteli előzete a jászok települtek le a Dunától keletre, később csatlakoztak hozzájuk a roxiánok is. Keletben -Dacia provincia megalakításáig (Kr. i. 107)- szarm és allandó kapcsolat tartották füzét az Al-Duna mellett maradt rómaiakkal, kereskedelmük előszörben a Kárpát-medencében hiányzó vas behozatát oította.

A szarmata törzsek több mint 300 évszázad jelenték alatt állandó kapcsolatban voltak a Római Birodalommal is. Viszonyuk hadi, kereskedelmi, kulturális volt. Ez bizonyított az ABB-ben talált számos római pénz illetve a speciális római cseréptípus a terra sigillata-k is.

332-334 körül köztbe római szarmata minden erődíjrekelettel felépült az ABB-ben kereszttípusú sáncvárosokésszer, mely a szarmaták védelmét és egyben a Római Birodalmat védte a germán betörőkkel szemben.

A szarmata népesség központja a Duna-Tisza közén és a Tiszántúl nyugati részén terült el, ahol egykor számos egyenlőben köztbe található település létezett. Félig földbe mélyített házaik tapasztalt falakkal és nyeregtetősek voltak. A harcra szarmaták lovat, sarvasmarhát, juhot, sertést és hársmit tartottak, és földműveléssel is foglalkoztak.

A 400-as évek elején azonban a hunok meghódították az ABB-t is, melynek nyomán a szarmaták önállósága is végleg megszűnt.

Hívedés információk:
<http://www.sarmat.hu/arkiv/2014/04/20140401/2014040101.htm>

Házak általában 5x5 méter nagyságúak, téglalap alakúak és egyetlen helyszégből állnak. Faluk patkósek készíthet. A nyeregtetőt a sarokokban és az oldalsó közepén lévő oszlopok tartották. Bennük vagy tüzelőhely, vagy kemma található.

Feltelt kerámiatípusosság jellemző rájuk. A mindennapokban egyszerű, kevés gondtal, huzakészűként febrakent fazekakat használtak.

A gyorskorongos technikával készített, szűke vagy téglalapszerű bombázók, fuzekok, gömbös testű edények, tálak, korsók, amforák készülték. A szep forma mellett szelvények díszítésére is gondot fordítottak.

A 4. században a szarmata nők viseltek a rómaiakéhoz készített használni. A ruhák alját gyönggyel díszítették. Ékaerek tréru fűlbevalók, karpercek, nyakpercek, füzek.

A 370-es években keleten új, rettentés hírű nép jelent meg, a hunok. Így a sírban megjelentek a füzereket, kétély kardok, vastámháruk, nyílfüzek, pajzsudvarok.

4-7. kép – A virtuális Csörsz-árok tanösvény táblái

Referenciák, eddigi eredményeink:

A Szent István Egyetem Csörsz-árok kutató csapatához (vezető Harkányiné Dr. Székely Zsuzsanna) eddig több szakdolgozat köthető, mely különböző szempontból vizsgálta a Csörsz-árokot. Benő Dáviddal 2008-ban elkészítették a valkói szakasz térinformatikai rekonstrukcióját, valamint GPS felméréseket végeztek az említett területen. (Benő, 2008.) Petyerák Viktor és Varga Viktor diplomamunkájának keretében 2009-ben elkészítették a valkói erdei szakaszon tervezett tanösvény virtuális megvalósítását. (Petyerák–Varga, 2009.) Bernát Péter 2005-ben szakdolgozatában a IV.

századi római katonapolitikát vizsgálta, valamint a szarmata sánc-árokrendszer felépítésének korszakát. (Bernát, 2005.) 2010-ben Farkas Kristóf Vince munkájának fő témája a szarmata sánc-árokrendszer környezetgazdálkodási feladatai közül a védetté nyilvánítás folyamatának bemutatása a törvényileg elvileg (ex lege) védettségi fokozattól kezdve egészen a világörökségi fokozat megszerzéséig.

Az évek folyamán a Csörsz-árok kutató csoport tagjai számos konferencián és újságcikkben is népszerűsítették a Csörsz-árkot. Kiemelendő például a Gödöllői Szolgálat 2008. október 2-i száma (Harkányiné (Székely– Benő– Prunner– Katona, 2008.c), vagy az országos terjesztésű Magyar Hírlap 2010. szeptember 24-i száma, melyben a Szent István Egyetemet bemutató oldalon a Csörsz-árok és a Csörsz Team munkája is olvasható. ([http1](#)) A jászági vonatkozásokat is kitértünk ([http2](#))³¹³. A 2009 augusztusában készített riportfilm bemutatja a Csörsz-árok és a térinformatika jelentőségét. ([http3](#))³¹⁴ Az MR1 rádióban a Gödöllőt bemutató négy részes összeállításból egy rész a Csörsz-árokkal foglalkozott. Az adásban a Csörsz Team jelentős szerepet játszott. A műsor 2010. szeptember 21-én került adásba, az archivumban bármikor meghallgatható. ([http4](#))³¹⁵

Egy sikeres 2010-es NCA (Nemzeti Civil Alapprogram) pályázatnak köszönhetően TKM (Tájak Korok Múzeumok) sorozat 823. részeként 2010 augusztusában jelent meg kiadványunk. (Harkányiné Székely, 2010.) Azóta vándorkiállításokon mutatjuk be a sánc-árokrendszert. Verók Ildikó Aljana, Varga Viktor, Sára Cyntia, Madár Eszter illusztrálja a szórólapjainkat.

Benő Dávid a Csörsz Team tagja időközben térinformatikailag feldolgozta a Garam– Patay– Soproni, (2003.): Sarmatisches wallsystem im Kapratenbecken könyvben szereplő térképeket, M=1:10000 méretarányú EOTR szelvényekre georeferálta.

Gödöllőn (SZIE), Temesváron, Kerepesen, Szeghalmon, Valkón, Miskolcon, Mogyoródon, Dányban folytatódott a kiállítás sorozatunk. Megalapult és második éves a Csörsz-árok Menté Egyesületünk. Egyre több helyi egyesület is meghív minket. Rendszeresen a Csörsz névnap Csörsz-árok menti túráink is (8-9. kép).

8-9. kép – Csörsz névnap Csörsz-árok túra Székely Zsuzsanna vezetésével - Fülöp István fotói

³¹³ 2. ([http2](#)) <http://www.dunatv.hu/musor/vidéotar?pid=289307> 2010. október 5.

³¹⁴ ([http3](#)) <http://www.dunatv.hu/musor/vidéotar?vid=571725&pid=646350> 2010. október 5.

³¹⁵ 4. ([http4](#)) <http://www.hangtar.radio.hu/hangtar/?mrp=archive=3955&autoplay=1> 2010. október

8-9. kép – Csörsz névnap Csörsz-árok túra Székely Zsuzsanna vezetésével - Fülöp István fotói

Összefoglalás

A történelmi Magyarország olyan kincset őriz - és ezzel lehetőségek sokaságát is-, amit még csak nagyon kevesek ismernek. Sok helyen megmaradt a monumentális mű egy-egy szakasza, ami a mai uralkodó régészeti felfogás szerint a Római Birodalom elővédvonala lehetett. A Csörsz-árok minden bizonnyal a Kárpát-medence legnagyobb korai építménye. Építői hatalmas munkát végeztek, mintegy 15 millió köbméter földet mozgattak meg, egyes régészek szerint a kínai nagy fallal vetekszik, jelentősége túlmutat a mai ismertségén és elfogadottságán. Nem csak hossza, hanem ősi volta is kiemelkedővé teszi. A Dunakanyarból indul, végigfut az Észak-Alföldön, majd Délre fordul, Debrecen után kilép a mai országhatáron és Nagyvárad, Arad, Temesvár, Versec érintésével az Al-Dunáig ér. A teljes árokrendszer hossza 1260 km, mai szélessége 4–10 m között változik, mélysége 1,5-3 m a jelenlegi szinttől mérve. A megmaradt sáncok kb. 2 méter magasságúak. A sánc Ny–K irányú szakaszán (Dunakanyar – Debrecen, Újfehértó) az árok a sánc északi oldalán, míg az É–D irányú (Debrecen – Al-Duna) esetén a keleti oldalon található. A nép mindig is próbálta kitalálni, hogy miként keletkezhetett a természetes árkoktól láthatóan különböző képződmény, így születtek a színes Csörsz-árok mondák. Ezeknek a mondáknak mind vizes vonatkozása van, míg ezzel szemben a történelmi térképek egyaránt útként ábrázolják a Csörsz-árkot. Valójában a Csörsz-árok egy rejtély, amit meg kell őriznünk az utókornak, de addig is gazdasági potenciál lehet 1260 km hosszan. Minden fellelhető adatát térinformatikai rendszerbe gyűjtjük, ezzel reményeink szerint új lendületet kaphat a Csörsz-árok kutatás és sikerül ex lege védettségi kategóriából világorökségi szintre emelni.

Irodalomjegyzék:

1. <http://w3.mkk.szie.hu/files/2010/09/magyarhirlap.pdf> 2010. október 14.
2. <http://www.dunatv.hu/musor/videotar?pid=289307> 2010. október 5.
3. <http://www.dunatv.hu/musor/videotar?vid=571725&pid=646350> 2010. október 5.
4. <http://www.hangtar.radio.hu/hangtar/?mrp=archive=3955||autoplay=1> 2010. október 5. Benő Dávid (2008): A Csörsz-árok térinformatikai rekonstrukciója a Gödöllő-alkói szakasz példáján. Gödöllő (szakdolgozat) 57 p.

6. Bernát Péter (2005): A Csörsz-árokrendszer és a római biztonság-katonapolitika a IV. században a Közép-Duna-medencében. Bp. (szakdolgozat) 96 p.
7. Deák Antal András (2006): A Duna fölfedezése. Bp. 66 p.
8. Farkas Kristóf Vince (2010): Szarmata sánc-árokrendszer környezetgazdálkodási – turisztikai feladatai és a védetté nyilvánítás folyamata Gödöllő (szakdolgozat) 58-59 p.
9. Harkányiné Székely, Zsuzsanna–Benő, Dávid–Prunner, Andrea–Katona, Andrea (2008.a): Geoinformatikai archeológiai alkalmazás (Csörsz-árok). In: Bulletin of Szent István University, Gödöllő, 93-99. p.
10. Harkányiné Székely Zsuzsanna–Benő Dávid–Prunner Andrea–Katona Andrea (2008.b): A Csörsz-árok térinformatikai feldolgozása
http://terinformatikaonline.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=157&Itemid=84
2010. október 9.
11. Harkányiné Székely Zsuzsanna– Benő Dávid– Prunner Andrea– Katona Andrea (2008.c): A Csörsz-árok In: Gödöllői Szolgálat XVII. évf. 36. sz. 8. p.
12. Harkányiné Székely Zsuzsanna– Benő Dávid– Prunner Andrea– Katona Andrea (2008.d): A Csörsz-árok környezeti rekonstrukciójának előkészítése térinformatikai módszerekkel In: Tájökológiai Lapok VI. évf. 1-2. sz. 181-196. p.
13. Harkányiné Székely, Zsuzsanna–Benő, Dávid–Petyerák, Viktor–Varga, Viktor–Váradyné Bagi, Katalin (2009): Designing virtualtrails. In: Bulletin of Szent István University, Gödöllő, 76-89. p.
14. Harkányiné Székely Zsuzsanna szerk. (2010): Csörsz-árok Pannónia Print Kft. Bp. 16 p.